

О. Цепя, асп.

Індивідуальна картина світу як ключ до пізнання образу автора в поетичній творчості Тараса Шевченка

Кожне звернення до постаті Кобзаря завжди було, є і буде актуальним, оскільки "Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний" [5, 155].

Саме тому, на наш погляд, важливо простежити, хто саме з дослідників вніс кардинальні зміни в трактування людських якостей та творчих здібностей Тараса Шевченка, хто намагався кваліфікувати його образ, виражений у поетичному доробку.

Так, О. Кониський був першим, хто, систематизувавши й узагальнивши відомі на той час біографічні факти про митця, відтворив його життєпис у праці "Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя" (Львів 1898, 1901, т. 1, 2).

У статтях "Передне слово [До видання: Шевченко Т. Г. "Перебендя". – Львів, 1889]" [21, 285 – 307], "Тарас Шевченко" [22, 112 – 122], "Тополя" [22, 73 – 86], "Наймичка" Т. Шевченка" [23, 447 – 469] І. Франко роздумував не лише над перипетіями біографії Тараса, але й оцінив його як непересічного й оригінального творця, духовного провідника українського народу. Науковець, фактично, одним із перших застосував до творчості поета новий на той час психологічний метод дослідження. Зокрема, у праці "Із секретів поетичної творчості" [24, 55 – 76] такі загальнопсихологічні основи, як роль свідомості в процесі поетичної творчості, закони асоціації ідей і прикмети поетичної фантазії, ілюстрував саме на текстах Шевченка.

На початку ХХ століття під впливом психоаналітичних концепцій З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера в українському літературознавстві з'явилися праці вчених-психологів С. Балея "З психології творчості Шевченка" (1916), А. Халецького "Психоаналіз особистості і творчості Шевченка" (1926), Я. Яреми "Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізи" (1932), що висвітлювали, наприклад,

суб'єктивну сферу творця, особливості його психіки (дитячі переживання, несвідоме як джерело художньої творчості і т. п.).

Свіже та оригінальне бачення властиве, безперечно, і розвідкам Є. Маланюка. Він, твердячи про "колізію" [17, 61] між генієм та сучасністю, з'ясував причини "бунтів" [17, 60] проти Шевченка, зокрема, з боку П. Куліша, М. Хвильового; відкидав та розвінчував "фатально-непорушні" [17, 59] образи поета – "малокультурної та безвольної" [17, 62] людини, "народницької ікони" [17, 49], "мужика" [17, 47]. Натомість, акцентував на "безупинному зрості" [17, 30] свідомості й творчості Кобзаря, на таємничості, неординарності його постаті.

Новим "словом" у шевченкознавстві була й монографія Павла Зайцева "Життя Тараса Шевченка", що вийшла у Львові 1939 року. Попри окремі суб'єктивні оцінки та фактичні неточності, досить цінною є спроба дослідника "збагнути, вияснити, витлумачити і спопуляризувати" "систему думання" [29, 9] митця не лише як народного поета, але й як освіченого європейця.

Усі вищезазвані дослідники творили вільно, без ідеологічних упереджень та фальсифікацій, на відміну від, скажімо, радянських інтерпретаторів (Є. Кирилюка [12], Л. Хінкулова [26], Л. Большакова [2] й ін.), що трактували Тараса Шевченка як "революціонера-демократа", "атеїста", "інтернаціоналіста". Попри ідеологічну заангажованість, все ж було чимало зроблено для висвітлення біографічної та творчої постаті Кобзаря. Особливо варто відзначити літературно-критичні розвідки М. Шагінян [28], Ю. Івакіна [9], П. Жура [8].

Уперше "образ автора" у творчості Шевченка (правда, лише в межах стильового аналізу) був експлікований В. Смілянською. Зокрема, у монографії "Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація)" (К., 1981) дослідниця, узагальнивши наявні в шевченкознавстві термінологічні позначення, виділяє ліричні та епічні суб'єктні форми вираження авторської свідомості. У праці же "Святим огненним словом...".Тарас Шевченко: поетика" (К., 1990) вона значно розширює власне розуміння "образу автора" та "образу читача" у художньому світі творів, розробляє критерії розрізнення типів "автора" в ліриці й епосі.

Цікавою, на наш погляд, була й спроба М. Коцюбинської "накреслити інтонаційний образ поета" [14, 4].

Варто наголосити, що останнім часом шевченкознавство в Україні поповнилось низкою праць, що представляють різні підходи й до творчої спадщини поета, і до його творчої особистості. У результаті виникла колізія – певне зіткнення двох позицій.

З одного боку, маємо дослідників, що розглядають Шевченка як поета національної ідеї, намагаючись модернізувати в цьому ракурсі народницький підхід. Наприклад, саме з такої позиції В. Пахаренко, акцентуючи на світобаченні поета, розглядає "суб'єктивні – ідеологічно-

пропагандивні" та "об'єктивні – художньо-естетичні" [20, 21] чинники незбагненості Шевченка.

На необхідності системного та глибокого процесу вивчення творчості Кобзаря, що "виходив би передусім з української перспективи і експлікував би феномен Шевченка-націотворця" [11, 5] наголошує й дослідник П. Іванишин. Детально така позиція висвітлена нами у рецензії "Міфи міфологічного підходу" [27, 110 – 116].

Ю. Барабаш у книзі "Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма" (К., 2004) акцентує на ідейно-художній парадигмі України у творчості Шевченка, виявляє історіософські, націософські, релігійно-етичні засади Кобзаря.

З другого боку, – постмодернізм з усіма його різновидами в українському дискурсі (деконструктивізм, неофемінізм, неоміфологізм). Такий підхід спостерігається у праці Г. Грабовича "Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка" (К., 1991), у книзі О. Забужко "Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу" (К., 1997), розвідці Л. Плюща "Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці". Дванадцять статей" (К., 2001), що стали базисними для розвитку явища "неоміфологізму" в Україні. Згадані роботи

представляють Шевченка "універсалом", "загальнолюдом", "космополітом", "міфотворцем", "шаманом", "героєм власного міфу" і т. п.

І. Пахаренко, й П. Іванишин, й Ю. Барабаш спрямованістю власних досліджень, фактично, заявляють свою опозицію й компартійним інтерпретаторам, і новій "неоміфологічній" течії, і різного роду епатажним "інтелектуальним триллерам", що останнім часом різними способами намагаються "спаплюжити" людську та творчу особистість поета (зокрема таким, як "Вурдалак Тарас Шевченко" О. Бузини [3]; "Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма"

М. Грекова, К. Дерев'янка, Г. Боброва [4]).

Осібнo варто наголосити на порівняльній літературознавчій студії Є. Нахліка "Доля – LOS – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики". Використовуючи окремі здобутки різних літературознавчих теорій та методологій, дослідник розв'язує проблему співвідношення "світоглядних та художніх шукань і творчої індивідуальності Шевченка" [19, 9]. При цьому основні зусилля спрямовує на те, щоб показати його "як творчу особистість з людським обличчям" [19, 10].

Як бачимо, шевченкознавцями чимало зроблено для дослідження життєвої долі та творчого доробку митця. Проте не існує робіт, які б системно виявляли потенційно закладений у художньому світі творів Шевченка "образ автора". Відповідно, актуальними є методологічні пропозиції щодо такого дослідницького процесу. Саме тому вважаємо за необхідне висвітлити наше розуміння категорії "образу автора" й обґрунтувати власну концепцію її дослідження з поетичного доробку Кобзаря.

Насамперед, зауважимо, що дотримуємось традиційної позиції у розв'язанні проблеми автора, а тому переконані: поет (письменник) обов'язково відображається у власних творіннях. Саме реципієнт (читач, дослідник), сприймаючи творчість, здатен віднайти там окремі художньо виражені "прикмети" авторської присутності й на їх основі відтворити "образ автора", що функціонує в межах художнього світу та підпорядкований його естетичним законам. Отож, на наше переконання, "образ автора" – це художньо виражений автор, що реконструюється свідомістю реципієнта.

Закономірно, повнота й глибина відтворення "образу автора" залежатиме від потенціалу суб'єкта сприйняття: "...кожен реципієнт... несе у собі певну конкретну ситуацію, почасти зумовлену сприйнятливістю, певну культурну детермінанту, смаки, уподобання, власні упередження, так що розуміння первинної форми відбувається згідно з індивідуальною детермінованістю" [7, 409].

Більше того, "образ автора", як і будь-який інший художній образ, за своєю природою є асоціативним, багатозначним, тому його можна лише інтерпретувати, звісно, зі властивою для такого процесу суб'єктивністю. Інакше кажучи, будь-яке дослідження "образу автора" із поезій Шевченка буде лише одним із можливих варіантів індивідуального відтворення та, відповідно, суб'єктивного тлумачення.

Закономірність того, що кожна нова епоха відкриває у творі "нові зрізи об'єктивованої в ньому неявної культури" [13, 35], а кожне "споживання" твору відроджує його у "самобутній перспективі" [7, 409], робить вартісною кожну нову інтерпретацію потенційно закладеного у творчості Тараса Шевченка "образу автора".

Безперечно, "побачити" й "відтворити" "образ автора" – досить складний та відповідальний дослідницький процес. Все ж досягти певного результату можна, якщо вдало поєднувати лінгвістичний, літературознавчий та психофізіологічний інструментарій.

Літературознавство та лінгвістика як такі, що оперують усіма досягненнями гуманітарних наук, мають бути, безперечно, провідними в дослідженні "образу автора". Проте варто використовувати ще й такий позалітературний аспект вивчення художніх творів як психологічну науку, зокрема, саме ті дослідження феномену творчої особистості, що мали особливий вплив на більшість філологічних праць ХХ століття (праці З. Фрейда, К. Юнга, Н. Фрая, В. Вундта, О. Потебні, Л. Виготського, М. Арнаудова, М. Іліаді, А. Макарова і т. д.). На нашу думку, саме досягнення психології творчості у вивченні особливостей функціонування психіки творця в процесі художньої діяльності дозволяють об'єктивніше поглянути на літературознавчу проблему, пов'язану з вирішенням питання "авторської присутності" у творі та кваліфікації поняття "образу автора".

Такий інтегрований підхід, сформований відповідно до провідної тенденції сучасної наукової думки – комплексно підходити до вивчення складних явищ – на наш погляд, дозволить цілісно виявити із поезій Т. Шевченка художньо вираженого автора та науково обґрунтувати його суть і функціональні особливості.

У психології усталилось переконання, що "психічна діяльність людини постійно йде у двох напрямках. Перший – відбиття у свідомості поточних подій навколишнього світу; другий – усвідомлення внутрішньої моделі зовнішнього світу. Ця внутрішня модель включає в себе й відтворення власного образу в навколишньому світі" [15, 37]. Згадані психічні процеси, органічно взаємопов'язуючись, творять, за Леонтьєвим, так звану "індивідуальну картину світу" [16, 18].

Безумовно, кожна творча особистість певним чином реалізує у своїх художніх надбаннях "власну "філософію" – систему самостійно вироблених уявлень про світ та своє місце в ньому" [18, 102]. Звісно, і створений автором художній світ міститиме його бачення й осмислення навколишнього світу (окремих подій, явищ, фактів, людей, докілья і т. п.) та власного "я" в ньому. Переконані, що реципієнт, дослідивши в поезіях Т. Шевченка ці органічно взаємозмовлені образи, відтворить авторську індивідуальну картину світу (за Ю. Івакіним, "самоусвідомлення й усвідомлення світу" [10, 123]), що, у свою чергу, дасть змогу кваліфікувати інтереси, уподобання, риси й самого художньо вираженого автора – "образу автора".

На нашу думку, ефективно дослідити зовнішній світ (фактично, мисленевий образ його!) можна, охарактеризувавши виражений механізм мислення автора (що саме бачить, як глибоко розкриває, чим зумовлений інтерес і т. п.), а також авторські "суб'єктивно-оцінні індивідуально-вибіркові ставлення" [1, 10] до зображеного.

Образ власного авторського "я" (внутрішній світ) варто досліджувати, виходячи із розробленої у психології так званої "Я-концепції" (до речі, у застосуванні до поетичної творчості номінуватимемо її "художньою "Я-концепцією!"), що "сприяє досягненню внутрішньої погодженості особистості, визначає інтерпретацію набутого досвіду і є джерелом очікувань відносно самого себе" [25, 152].

Такі "уявлення про себе як об'єкта самоспостереження й самооцінки" [6, 520] включають і формування власного "образу Я" – "уявлення індивіда про самого себе", і самооцінку – "емоційно забарвлену оцінку цього уявлення", і "потенційну поведінкову реакцію" – "конкретні дії, що можуть бути зумовлені "образом Я" й самооцінкою" [25, 152]. Охарактеризувавши такі складові "Я-концепції", матимемо інформацію про індивідуальний досвід автора.

Виявивши в процесі кваліфікації образів зовнішнього та внутрішнього світів певну сукупність рис художньо вираженого автора, варто проаналізувати їх з позиції системного підходу, тобто визначити

системотвірні риси й простежити, як вони формують та організують усі інші. Лише такий підхід, безсумнівно, забезпечить найбільший ефект в упорядкуванні виявлених рис та встановленні між ними причинових зв'язків, що, звісно, в результаті дозволить отримати цілісне уявлення про потенційно закладений у творчості Шевченка "образ автора".

Варто, до речі, прослідкувати, чи еволюціонує художньо виражений автор. У разі віднаходження певних еволюційних змін, важливо, звісно, з'ясувати особливості їхнього походження й функціонування.

Таким чином, як бачимо, категорія "образу автора" у шевченкознавстві не піддавалась системному дослідженню. Тому актуальними на сьогодні залишаються відповідні методологічні пропозиції. Ми, зокрема, пропонуємо, поєднавши лінгвістичний, літературознавчий та психологічний інструментарій, відтворити з поезій Т. Шевченка індивідуальну картину світу: бачення зовнішнього світу та власного "я" в ньому. А відтак, беручи до уваги виявлені особливості авторського осмислення та ставлення, кваліфікувати інтереси, уподобання, риси вираженого "образу автора".

1. Бех І. Категорія "ставлення" в контексті розвитку образу "я" особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3; 2. *Большаков Л.* "Все он изведаль...". Тарас Шевченко: поиски и находки. – К., 1988; 3. *Бузина О.* Вурдалак Тарас Шевченко: Интеллектуальный триллер. – К., 2000; 4. *Греков Н., Деревянко К., Бобров Г.* Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма. – Луганск, 2005; 5. *Дзюба І.* Довіку насущний // Сучасність. – 1989. – Ч. 5; 6. *Дьяченко М., Кандыбович Л.* Психологический словарь-справочник. – Минск – Москва, 2001; 7. *Еко У.* Поетика відкритого твору (фрагмент із книги "Відкритий твір") // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів, 2001; 8. *Жур П.* Труді і дні Кобзаря. – К., 2003; 9. *Івакін Ю.* Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії до заслання. – К., 1964; 10. *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця: Літературно-критичні нариси. – К., 1986; 11. *Іванишин П.* Вульгарний "неоміфологізм": від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка. – Дрогобич, 2001; 12. *Кирилюк Є. Т. Г. Шевченко. Життя і творчість.* – К., 1959; 13. *Косиков Г.* Зарубежное литературоведение и теоретические проблемы науки о литературе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. Трактаты, статьи, эссе / Сост. общ. ред. Г. К. Косикова. – М., 1987; 14. *Коцюбинська М.* Етюди про поету Шевченка. Літературно-критичні нариси. – К., 1990; 15. *Лебедев В.* Познание личности. – М., 2003; 16. *Леонтьев Д.* Личность: человек в мире и мир в человеке // Вопросы психологии. – 1989. – № 3; 17. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. – К., 1995; 18. *Мясоїд П.* Загальна психологія. – К., 2005; 19. *Нахлік Є.* Доля – LOS – Судьба: Шевченко і польська та російський романтики. – Львів, 2003; 20. *Пахаренко В.* Незбагнений апостол. Світобачення Шевченка. – 2-е вид., доп. – Черкаси, 1999; 21. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 27. – К., 1980; 22. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 28. – К., 1980; 23. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 29. – К., 1981; 24. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 31. – К., 1981; 25. *Фридман Л., Кулагина І.* Психологический справочник учителя. – М., 1991; 26. *Хінкулов Л.* Тарас Шевченко і його сучасники. Етюди до біографії. – К., 1962; 27. *Цела О.* Міфи міфологічного підходу // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 1;

28. *Шагінян М.* Тарас Шевченко. – К., 1970; 29. *Шевчук В.* Павло Зайцев та його шевченкознавча праця // Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994.